

TALA
MED
BARNEN
OM ...

Samer,
indianer
och andra
ursprungsfolk

Anna-Maria
Ahlén

BIBLIOTEKSTJÄNST

Indianer och cowboys

Det finns idag ungefär 390 miljoner människor i världen som tillhör något ursprungsfolk. Vissa av dessa håller på att dö ut och deras kultur är hotad.

Barn leker gärna cowboys och indianer och ett sätt att fånga barnens intresse för ursprungsfolk är att berätta om de riktiga indianerna, deras myter och hur de lever. Sedan kan man också prata om ursprungsfolk i andra länder, t ex samerna i Sverige, bushfolket i Afrika eller aboriginerna i Australien. Att vi kallar indianerna för "indianer" beror på ett missförstånd: när Columbus kom till Amerika 1492 trodde han att han var i Indien, som egentligen var målet för hans resa.

När barnen leker cowboys och indianer handlar deras lek om européernas erövring av Nordamerika. De har sett västernfilmer på TV och tycker att det är spännande med striderna. Tyvärr ger filmerna en felaktig bild av indianerna. De skildras som våldsamma och blodtörstiga, som dödar vita och binder dem vid totempålar. Indianer i filmerna är ofta prärieindianer. Dessa var nomader som vandrade runt och slog läger på olika platser

beroende på årstiden. Prärieindianerna hade inga totempålar och det har aldrig hänt att någon människa blivit bunden vid en totempåle eller att indianer dansat kring den. Däremot har några få indianfolk i nordvästra Nordamerika totempålar. Totempålen berättar om äventyr i den övernaturliga världen, i en mytisk urtid och den kan jämföras med den svenska adelns vapensköldar. Den kan t ex berätta om hur släktens anfader fick hjälp av ett andeväsen att uträtta något stort, som att väcka döda släktingar till liv.

Kämpar för sin rätt

Det finns olika uppgifter om hur många människor som bodde i Amerika innan européerna kom. I Nordamerika kan det ha rört sig om 12 miljoner indianer som tillhörde ungefär 500 olika folkgrupper. I dag är det ca 3 miljoner och mindre än 200 folkgrupper.

I Mellan- och Sydamerika fanns många tiotals miljoner indianer. Många var jordbrukare. Vissa av deras grödor äter vi dagligen, t ex potatis och majs. Indianerna odlade också jordnötter. De framställde kakao ur kakaoträdet och vanilj ur vaniljträdet, en avancerad process som indianerna lärde

ut till européerna. Tobaken kommer också från Amerika.

En del indianfolk består av bara några få personer, andra av miljoner människor. Och deras kulturer är mycket olika. När européerna kom hade de med sig sjukdomar som blev livshotande för indianerna, t ex barnsjukdomar som mässlingen, påssjukan, vattkoppor och röda hund. Stora delar av befolkningen dog av dessa, och det sker än i dag i Amazonas. Från att ha haft hela kontinenten för sig själva är indianerna nu undantvingade på reservat. Och än i dag kämpar de för att få rätt till sitt landområde – liksom många andra ursprungsfolk. Många indianer bor i storstäderna och lever som vanliga storstadsbor, men de återvänder ofta till reservaten. De har vanliga yrken (även om många är arbetslösa). Men fastän de är sjuksköterskor, barnskötare, politiker eller byggnadsarbetare, är de fortfarande indianer.

Dakotaindianerna, eller siouxindianerna, som de också kallas, är ett av de mer kända indianfolken. De levde på prärien i tipis, toppiga tält av buffelskinn. Buffeln var viktig, men den utrotades nästan helt av de invandrande européerna som ofta dödade den för nöjes skull och

lämnade kadavret att ruttna. När en indian dödat en buffel tog han vara på allt: skinnet, köttet, tarmarna, senorna och benen. Och han dödade bara det han behövde.

Inuiter

Inte bara indianerna är ursprungsfolk i Amerika utan också inuiterna. De bor i norra Kanada, på Grönland och i östra Sibirien i Ryssland. Många kallar dem för eskimåer. Eskimå betyder *de som äter rått kött*. Inuiterna lever i mycket kalla, snöiga områden där det knappast finns någon växtlighet. Genom att äta sälens råa lever får de i sig c-vitaminer. Därför har de klarat sig från skörbjugg och andra bristsjukdomar. De äter också blåbär, kråkbär och lavar som växer där, men idag även mycket västerländsk mat som importereras. Så det finns de som har läskautomater i köket.

Allt är levande

Traditionellt lever många ursprungsfolk nära naturen. De kan överleva under mycket knappa omständigheter anpassade till naturen. En och samma person kan ha kunskaper om växter som kan jämföras med en biologs eller farmakologs, och kunskaper om djurens be

teende som kan jämföras med en zoologs – även om de inte kan skriva och läsa besitter de livsviktig kunskap.

Närheten till naturen återspeglas också i ursprungsfolkens religioner: allt är levande. Jorden är vår moder. Himlen är vår fader. Det här synsättet på världen förenar ursprungsfolk oavsett var i världen de bor. Moder jord och fader himmel måste respekteras och vördas för de är våra föräldrar. Även om de har olika religioner visar alla vördnad för naturen. De förmedlar ödmjukt insikten att människan är en del av naturen och beroende av den för sin överlevnad.

I midnattsolens rike

Det här synsättet lever till vissa delar kvar i den samiska religionen, även om de flesta samer kanske är kristna eller icke-troende idag. De bor i resterna av ett land som en gång var deras eget, Sápmi. Nu är Sápmi delat mellan Sverige, Norge, Finland och Ryssland. De tillhör de så kallade cirkumpolära folken som bor vid norra polcirkeln – i midnattsolens rike.

I Sverige finns över 17 000 samer och i hela Sápmi ungefär 80 000 samer. Av dessa lever ungefär 2 500 av renskötsel i Sverige. Många bor

också i städerna och har vanliga jobb. De bor inte längre i kåtor. Traditionellt var inte alla samer renskötande, utan vissa var jägare och andra fiskare.

En del samiska barn talar flera språk, sin egen samiska dialekt och svenska. Det finns sju samiska dialekter i Sápmi. Men långt ifrån alla samiska barn talar samiska, eftersom deras föräldrar oftast inte gör det och inte deras lekkamrater. Det gör att dessa barn inte kan tala med mormor eller farmor. Ända in på 60-talet försökte svenska myndigheter tvinga samerna att lära sig svenska och överge sitt modersmål. Barnen kunde tas från föräldrarna och sättas i internatskolor – många ursprungsfolk har råkat ut för liknande. Där lärde de sig svenska och att tala samiska var förbjudet. I dag är det annorlunda, nu finns det lekskolor och skolor där undervisningen är på samiska. Här lär sig barnen svenska som andra språk. För att bevara en kultur är det viktigt att språket följer med samhällsutvecklingen.

Det är inte bara samer som är renskötande. Det finns många sådana folk i Ryssland. De kan leva under mycket knappa omständigheter ute på tundran. I vissa regioner går aldrig tjälén ur marken. Men de klarar

sig bl a genom att äta rått kött.

I Australien

bor flera ursprungsfolk som kallas aboriginer eller mer korrekt australier. I dag är de mellan 150 000 – 300 000 personer beroende på hur man räknar, men de var mer än 600 000 innan européernas kolonisation. I centrala Australien finns grottmålningar som anses vara över 40 000 år gamla. Dessa föreställer andeväsen i djurgestalt. Folken är indelade i klaner där många har djurnamn. En klan kan t ex heta känguru, och dess uppgift är att se till att det finns kängurur.

Det påstås ibland att australierna var primitiva för att de inte hade pil och båg. Men de hade ett mycket bättre vapen, nämligen bumerangen. Den är ett v-format trävapen som man kastar iväg mot bytet, t ex en fågel. Missar man kommer bumerangen tillbaka! Träffar man faller både byte och bumerang ner på platsen. Formen på bumerangen bygger på en avancerad aerodynamisk teknologi, samma princip används i jetplansvingar.

De olika aboriginfolken talade mycket olika och komplicerade språk. För att lära sig ett språk är det bra att börja när man är

mycket liten, därför lär mödrar från olika folk ha bytt barn med varandra. Barnet lär ha stannat borta de fyra första åren av sitt liv, för att sedan återvända till sina föräldrar. På så sätt lärde barnen känna olika språk och kulturer och när de blev vuxna fick de en viktig roll som tolkar. I dag lever många australier, liksom flera andra ursprungsfolk, i vad västerlänningar upplever som social misär. Men det finns också en medvetenhet om nödvändigheten av att bevara sin kultur. Traditionellt har ursprungsfolken en förmåga att ta till vara på naturen utan att förstöra den. Vi har mycket att lära av deras livskraftiga kulturer.

LITTERATUR

BILDERBÖCKER

- Berg, K.** Igaliko – en by på Grönland
Ericson, S. Ropande Korpen (Indianer)
Goble, P. Bortom bergets kam. – Buffelkvinnan. – Järnhästens död (Indianer)
Hagbrink, B. Barnen från Tibet. – Barnen i Kautokeino. – Hemma på Vidda T. – Den långa rajden
Liljensøe, J. Elisa – resa på Grönland
Joosse, B. M. Hur mycket tycker du om mig, mamma? (Grönland)
Löfgren, U. Barnen på La Pacanda-ön (Indianer) T
Somby, M. A. Solens dotter (Samer)
Svend Otto S. Kamelryttaren (Mongoliet) – Mats och Milalik (Grönland)

Litteratur (forts.)

Zak, M. Paloma och pyramidstadens hemlighet (Indianer)

KAPITELBÖCKER

De Roo, A. Vem är du, Jacky? (Nya Zeeland). – uHce T

Ericson, S. Lilla Vargen får sitt namn. Med forts. – Hcg T. – Vita Fjäders äventyr bland blekansikten. – Hcf T

George, J. C. Den stora valen. – uHce T

Long, S. C. Långa lanser. En svartfotsindian. – uHce T

Riel, J. Pojken som ville vara människa. Med forts. (Grönland). – Hcg T

Rönn, G. Fjället är vårt. – Hcg

Staples, S. F. Vindens dotter. (Ökennomader). – uHce T

Söderbäck, M. Den förstenade skogen. (Australien). – Hcg T

Wrightson, P. Balyet. – Isen kommer. Med forts. (Australien). – uHce T

Zak, M. Pumans dotter. (Indianer). – uHc T

MYTER OCH SAGOR

Birkeland, K. Samiska sagor. – Hcf T

Bruchac, J. Kriget mot ormarna. – Stenjättar och flygande huvuden. – Vindörnen. (Indianer). – Hcg T

I norrskenslandet. – Hcg(s) T

Jaffrey, M. Den blå guden och andra indiska sagor, myter och legender. – Hcg T

Mercer, J. Sägner bland utdöende folkslag. – Hcg T

FAKTABÖCKER FÖR BARN

Hunt, W. B. Stora indianboken. Bergh 1993. – uNq

Håkansson, M. Samerna – vårt land heter Sápmi. A&W 1994. – Mcs

Oscarsson, T. Lilla indianboken. Folkens Museum 1991. – uMq

Runnerström, B. A. Arhuaco Sierra Nevada. AWG 1984. – Cubeo Amazonas. A&W 1983. – uNqd T. – Shipibo. Opal 1994. – uNqdk T

Zak, M. Det gröna guldets. Opal 1992. – uUh T

*Rädda Barnen ger ut **Globalen**, en tidsskrift för barn om olika folk i världen.*

FAKTABÖCKER FÖR VUXNA

Burger, J. The Gaia atlas of first peoples. McCarta 1990. – Ohe

Jordens folk. Bonnier Fakta 1981. – N

Kuoljok, S. Samerna. Solens och vindens folk. Åttje 1993. – Mcs

Larsen, K. Blad ur samernas historia. Carlsson 1994. – Mcs

T betyder att boken finns som talbok.

Anna-Maria Ahlén är skribent och redaktör för tidningen Fjärde Världen, som handlar om ursprungsfolk och etniska minoriteter.

Omslagsbilden är tecknad av Bengt Arne Runnerström och hämtad ur hans bok Arhuaco Sierra Nevada. AWG 1984.

Litteraturvägledning

Utg. av Bibliotekstjänst AB

Ansv. utg.: Göran Eliasson

Red.: Ingrid Hollenby

Layout: Britta Jeppsson

© 1995 Bibliotekstjänst, Lund

ISSN 0348-193X